

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

ФОМЕНКО Катерина Анатоліївна

УДК 168. 522 (043.3)

**ВІДЧУЖЕННЯ ЯК ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА: ДОСВІД
ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти, науки, молоді і спорту України.

Науковий керівник:

кандидат філософських наук, доцент
Немчинов Ігор Геннадійович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
професор кафедри філософії.

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, старший науковий
співробітник **Лютий Тарас Володимирович**,
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН
України, старший науковий співробітник відділу
філософської антропології;

кандидат філософських наук, доцент
Культенко Валентина Павлівна,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України, доцент кафедри
філософії.

Захист відбудеться «14» червня 2011 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.13 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «12» травня 2011 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Б.К. Матюшко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Проблему відчуження можна віднести до так званих «вічних» філософських проблем, адже скільки існує людина, стільки її супутником є відчуження в різних формах та проявах. Власне, з цим і пов'язана актуальність дисертаційного дослідження: ми прагнемо дослідити сучасні прояви феномену відчуження, усвідомлюючи його складність та діалектичний характер.

Позитивних наслідків відчуження достатньо для того, щоб говорити про нього не тільки як про суто деструктивне явище, але й таке, що сприяє розкриттю людиною своїх творчих потенцій, налагодженню людських стосунків, встановленню гармонії з буттям в цілому. Приміром, механізм відчуження задає необхідну дистанцію з іншим, яка забезпечує внутрішній комфорт кожної людини, визначає комунікативні можливості людини (для того, щоб «почути» іншу людину, потрібно вийти «за межі» власного світу), стимулює постійний розвиток, творення самого себе.

Варто відзначити, що аналіз позитивних характеристик феномену відчуження тривалий час виглядав непереконливо на тлі досліджень його негативних проявів. Тільки цим можна пояснити ледь не ігнорування багатьма дослідниками позитивної складової цього явища.

Негативне ставлення до відчуження залишається пануючим й у сучасному філософському дискурсі. Свідченням цього є активна презентація негативних проявів відчуження та численні спроби довести необхідність його подолання.

Актуальність дослідження обумовлена також тим, що філософія у наш час все активніше переходить до розгляду конкретних проявів відчуження в окремих сферах соціального життя: у політиці, культурі, мистецтві, педагогіці, літературі... Оскільки саме існування людини має багато вимірів (особистісних, соціальних, культурних тощо), виникає необхідність комплексного філософського осмислення як кожного з них окремо, так й їхньої взаємодії у житті сучасної людини.

Стан наукової розробки теми. Мислителі ХХ – початку ХХІ століття демонструють нам серйозну та різнопланову розробку проблематики відчуження, базуючись на значній історико-філософській традиції.

Так, Т. Адорно, Г. Маркузе, М. Хоркхаймер, Ю. Хабермас та ін., спираючись на розуміння відчуження К. Марксом, репрезентують феномен відчуження на рівні соціальної сфери. Проте надмірний наголос на залежності відчуження від політичних режимів, загалом, зосередження уваги на соціальних умовах існування людини, не дозволяють розглядати феномен на рівні внутрішнього світу людини.

З. Фройд, Е. Фромм, К. Хорні та ін., які розглядають відчуження у якості характеристики психіки людини, поклали в основу відчуження внутрішній конфлікт особистості, що дозволяє аналізувати відчуження, проте, в цілому, як виключно деструктивний феномен.

Органічною складовою життя людини у відчуженому та абсурдному світі відчуження постає у творчості філософів-екзистенціалістів як релігійного, так й атеїстичного спрямування. Основна відмінність поглядів представників релігійного (Г. Марселя, К. Ясперса) від представників атеїстичного (А. Камю, Ж.-П. Сартра, М. Хайдеггера) екзистенціалізму полягає в тому, що перші покладають свої надії на Бога, бо подолати відчуження самостійно людина не здатна, а другі – на власні сили людини, на творчість, свободу тощо. Представники обох напрямків обстоюють позицію, що світ як такий є відчуженим, а людина перебуває у стані «закинутості». Екзистенціалізм яскраво демонструє негативний підхід у дослідженні відчуження, оминаючи його позитивні сторони.

Проблема відчуження є однією з головних й у творчості філософів-персоналістів (Ж.-М. Доменака, П. Ландсберга, Ж. Лякруа, Е. Муньє, М. Недонсея, П. Рікера та ін.), які вважали, що буття персони охоплене сплетінням антитез та парадоксів, й намагалися вирішувати проблему відчуження, в основному, через співвіднесення з найвищим началом – Богом.

Культурологи (зокрема, Т. Адорно, Ж. Бодріяр, Р. Генон, Ф. Джеймсон, Е. Жільсон, Ч. Евола, Ж. Еллюль та ін.) негативно оцінюють прояви сучасної культури, зокрема й тому, що вона породжує відчуження.

Не минули означену проблему й сучасні російські дослідники. Ними феномен відчуження здебільшого розглядається через такі його форми як аномія, самотність, також у співставленні з явищами девіантності й маргінальності (зокрема, у працях Р. Ануфрієвої, І. Попова, Е. Старікова та ін.); крізь призму значної криміналізації суспільства (у працях Ю. Антоняна, В. Васильєва, О. Тимченка та ін.); як спробу втекти від реального у віртуальний світ (у Е. Булін-Соколової, М. Кувшинова, В. Лебедева, С. Поздневої, А. Семенова та ін.).

Прояви відчуження в різних сферах життя людини досліджували вітчизняні дослідники В.Владимиров, Н. Єрмеєва, Г. Зеленько, Ю. Кам'янська, О. Кочубейник, Л. Облова, Є. Проскуликов, С. Сарновська, Т. Стадницька, О. Тимченко, Л. Ткаченко, Л. Шелестова та ін. Їхня увага зосереджена на тому, як відчуження проявляється у різних просторах існування людини: соціальному, політичному, правовому, естетичному тощо. Доробок цих авторів створив теоретичне підґрунтя для подальшого дослідження проблеми відчуження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в межах комплексної науково-дослідницької роботи кафедри філософії «Актуальні питання історії і теорії філософії та її викладання студентам педагогічних навчальних закладів», науковий напрям «Дослідження проблем педагогічних наук», що входять до тематичного плану науково-дослідницьких робіт Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, який затверджений вченою радою університету від 29 січня 2009 року, протокол № 5. Тема дисертаційного дослідження затверджена радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова від 31 січня 2008 року, протокол № 7.

Мета дисертаційного дослідження полягає в здійсненні філософсько-антропологічного аналізу відчуження, як складного, амбівалентного феномену, який має не тільки негативні, але й позитивні наслідки.

Досягнення поставленої мети здійснюється через вирішення наступних завдань:

- здійснити аналіз проблеми відчуження у контексті сучасного філософського, психологічного, соціологічного, педагогічного, політологічного, лінгвістичного тощо знання;
- дослідити аналіз проявів негативних тенденцій феномену відчуження в умовах буття сучасної людини;
- визначити позитивні наслідки стану відчуження в структурі внутрішнього світу людини;
- дослідити особливості феномену відчуження в філософсько-антропологічному вимірі;
- запропонувати власне вирішення проблеми можливості та доцільності подолання відчуження.

Об'єктом дослідження є феномен відчуження як невід'ємна складова існування людини, як амбівалентне явище людської природи, що має як негативний, так й позитивний характер.

Предметом дослідження виступають саме позитивні наслідки відчуження, які проявляються у різних вимірах людського існування (особистісному і соціальному).

Теоретичні та методологічні засади дослідження. Базовими методами дисертаційного дослідження виступають діалектичний, феноменологічний та герменевтичний методи. Дані методи дозволяють послідовно досліджувати феномен відчуження з урахуванням його внутрішніх протиріч, в єдності та боротьбі його позитивних та негативних наслідків (діалектичний метод); зосередитись на сутності відчуження як антропологічного феномена (феноменологічний метод); шляхом тлумачення текстів, що представляють різні позиції стосовно характеру відчуження, вивчати феномен як амбівалентне явище (герменевтичний метод).

Теоретичну базу дослідження також склали філософські, соціологічні, психологічні, педагогічні, культурологічні, політологічні праці вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокрема В. Андрущенко, А. Бойка, І. Вдовіної, С. Великовського, Л. Вереїної, Г. Волинка, М. Заковича, В. Креміня, П. Козловського, В. Культенко, Т. Лютого, В. Лебедева, Н. Мозгової, Г. Меднікової, О. Невельської-Гордєєвої, А. Некити, Т. Розової, О. Яроша та ін.

Наукова новизна дослідження обумовлена намаганням довести необхідність бачити у відчуженні не тільки негативні, але й позитивні наслідки.

Абсолютизування негативних характеристик феномену відчуження є свідченням певної редукації, що властива більшості сучасних підходів в його дослідженні. У той же час, репрезентація позитивної складової функціонування феномену відчуження дозволяє охопити один з важливих та рівноправних аспектів досліджуваного явища.

Наукова новизна отриманих результатів розкрита в наступних положеннях, що виносяться на захист:

Вперше:

- встановлено, що абсолютизування або ігнорування однієї зі складових відчуження (позитивної або негативної) призводять до викривлення результатів його дослідження;

- доведено, що відчуження є нормальним та необхідним явищем здорової психіки людини, явищем, що створює внутрішній психологічний комфорт та зводить до мінімуму почуття тривожності; механізм відчуження допомагає людині у встановленні дистанції, коли вона відчуває загрозу власному внутрішньому світу.

Уточнено:

- положення, що соціальна реальність продукує соціальне відчуження: швидкий темп життя сучасної людини, процеси міграції, урбанізації створюють сприятливий ґрунт для негативних (відокремленість, розірваність попередніх зв'язків), але й для позитивних (захисні механізми: внутрішнє дистанціювання від небажаних чинників, реакція запобігання тощо) проявів відчуження;

- характер взаємозв'язку відчуження та масової культури, результатом якого є або свідоме дистанціювання людини від світу шаблонів та стандартів (позитивний вимір), або поривання зв'язків із зовнішнім світом взагалі та культурним зокрема на користь існування у віртуальній реальності (негативний вимір);

Одержали подальший розвиток:

- аналіз негативного наслідку відчуження сучасної людини від реального світу через занурення до віртуального простору;

- дослідження нездоланності відчуження, яке в дисертації представлено не як історичне явище, а як таке, що є іманентним буттю, що має як позитивні, так й негативні характеристики.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів. Проведене дослідження розширило філософсько-антропологічне знання про сутність, генезу та прояви феномену відчуження. Результати дослідження можуть бути використані для вирішення проблем, пов'язаних з вивченням філософської проблеми буття та особистісного виміру існування людини. Розроблені в дослідженні положення роблять певний внесок для проведення подальших антропологічних та соціально-філософських досліджень з даної проблематики.

Матеріали, що представлені в роботі можуть бути використані при вивченні динамічних процесів змін в суспільстві, осмисленні проблематики людини, буття та їх взаємозв'язку. Вони можуть бути використані при розробці курсів з філософських дисциплін (зокрема, «Сучасна зарубіжна філософія» та «Філософська антропологія»), культурології тощо.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження обговорені на засіданнях кафедри філософії Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, апробовані в доповідях на міжнародних конференціях: «Дні науки філософського

факультету – 2008: Міжнародна наукова конференція» (Київ, 2008); «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» (Київ, 2009); «Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості» (Донецьк, 2009); «Дні науки філософського факультету – 2010: Міжнародна наукова конференція» (Київ, 2010).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження висвітлені в 9 наукових публікаціях, 5 з яких опубліковані у фахових виданнях, затверджених ВАК України для філософських наук, 4 – у збірниках науково-практичних конференцій.

Структура роботи. Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, що включають вісім підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 194 сторінки, з них основний текст – 175 сторінок. Список використаних джерел викладений на 18 сторінках і включає 198 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, дається характеристика стану наукової розробки проблематики, визначається мета, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, формулюється наукова новизна дослідження, розкриваються можливості теоретичної та практичної реалізації отриманих результатів, наводяться дані про їхню апробацію та структуру дослідження.

Перший розділ «Стан наукової розробки проблеми відчуження та методологія дослідження» розкриває ступінь опрацювання проблематики та представляє джерельну базу дослідження. У розділі представлено основні підходи до вивчення феномену відчуження, з'ясовано методологічну базу дослідження.

Для характеристики наукової літератури за темою дисертаційного дослідження було виокремлено два підходи у вивченні феномену відчуження: негативний та позитивний. Це дозволило систематично та стисло проаналізувати здобутки минулого стосовно окресленої проблеми та зосередитися на аспектах, котрі досліджені мало або недостатньо.

Негативний підхід, що й сьогодні залишається основним, представлений, зокрема, екзистенціалізмом та персоналізмом. Відчуження тут постає органічною складовою людського життя у відчуженому та абсурдному світі. Тут наголос робиться на емоційно-особистісному аспекті феномену відчуження.

Представники релігійного екзистенціалізму (Г. Марсель, М. Бердяєв, К. Ясперс та ін.) дають людині надію, пов'язуючи її з Богом. Покладаючись на Бога, людина легше долає як внутрішні протиріччя, зокрема самовідчуження, так і протиріччя, що пов'язані з соціальним буттям, в тому числі міжособистісне відчуження, відчуження від культури, політики тощо.

Філософи-атеїсти (зокрема, Х. Ортега-і-Гасет, М. Хайдеггер, Ж.-П. Сартр, А. Камю, З. Фройд, Г. Маркузе та ін.) намагаються розв'язати проблему відчуження, відмовляючись від Бога й покладаючись на такі поняття, як «творчість», «свобода», «вибір» і т. ін., які дозволяють людині комфортніше почуватися у світі, сповненому протиріч.

Представники економічного підходу відштовхуються, відповідно, від економічної форми відчуження і з неї виводять інші форми феномену. Розгляд проблеми відчуження як продовження традиції філософії К.Маркса представлений в концепціях І. Ашмарова, Г. Батіщева, Л. Грініна, А. Гріцанова, Є. Ільєнкова, І. Кального, А. Кваса, К. Любутіна та ін.

В дисертаційному дослідженні ми свідомо оминаємо марксистське розуміння природи відчуження через те, що воно є достатньо описаним та дослідженим в філософській літературі. Але в ключі зазначення всіх аспектів феномену відчуження, вважаємо за необхідне коротко окреслити його суть.

Мислителі, які вирішували широкий спектр культурологічних проблем (Т. Адорно, Р. Генон, Ф. Джеймсон, Е. Жільсон, Ч. Евола, Ж. Еллюль, Л. Мемфорд, О. Шпенглер, А. Швейцер та ін.), також здебільшого тяжіють до негативного ставлення до відчуження. Сама сучасна культура постає негативною складовою буття людини, тож несе людині відчуження, що тільки прогресує й віддаляє людину від іншої та, зрештою, від самої себе.

Джерельною базою дисертації в контексті співвідношення сучасної культури та відчуження виступили також дослідження вітчизняних авторів: О. Александрової, Р. Ануфрієвої, О. Кудряшової, Ю. Кам'янської, М. Мамоненкової та ін.

Позитивне ставлення до відчуження, намагання побачити позитивні характеристики цього феномену залишається нечастим явищем у філософській літературі, хоча позиції тих, хто його поділяє, поступово міцнішають. В дисертаційному дослідженні ми прагнемо реабілітувати відчуження, яке, на нашу думку, не варто розглядати як суцільний негатив. Позитивні наслідки відчуження, розглядають сучасні вітчизняні та зарубіжні дослідники, зокрема, Г. Коджаспирова та А. Коджаспиров, О. Мурашов, Л. Облова та ін.

Позитивні характеристики відчуження – свідоме індивідуальне дистанціювання людини, внутрішній захисний психологічний механізм людини (що сприяє зняттю внутрішньої напруги людини) – розцінюються нами як явище здорової психіки кожної людини. Більше того, даний механізм є не просто бажаним, а необхідним людині.

В даному дисертаційному дослідженні ми пропонуємо розглядати відчуження як амбівалентне та іманентне самому буттю явище, як своєрідну парадоксальність людського буття, і врешті-решт, як явище природне та здорове в структурі внутрішнього буття людини.

Позитивний підхід в дослідженні феномену відчуження дає змогу інакше зрозуміти як проблему відчуження взагалі, так й співвідношення культури та відчуження зокрема. Відчуження, на нашу думку, виступає не тільки як негативна сторона існування людини в культурному середовищі (в аспекті

розриву зв'язків із зовнішнім світом взагалі та культурним зокрема), але і в позитивному – в аспекті свідомого дистанціювання від світу шаблонів та стандартів, що пропонує людині сьогодні масова культура. Завдяки вродженості механізму відчуження людина автоматично відсторонюється від того, що загрожує її внутрішньому буттю. Відчужуючись, людина робить власний вибір – «споживати» те, що їй нав'язують чи відмовитись від цього.

Ці та інші позитивні характеристики феномену відчуження, на наш погляд, мають бути обов'язково враховані, коли йдеться про дослідження феномену відчуження в його цілісності, а не про одностороннє його тлумачення.

У Першому Розділі також йдеться про методологічну базу дисертаційного дослідження, яка ґрунтується на поєднанні діалектичного, феноменологічного та герменевтичного методів. Методологічну базу дослідження також склали загальнонаукові методи: аналіз, синтез, порівняння, абстрагування тощо. Принцип історизму дозволив використати історичні надбання в розробці проблеми відчуження та розкрити нові грані досліджуваного феномену.

Другий розділ «Сучасне прочитання феномену відчуження як вияву антропологічної сутності людини» – складається з двох підрозділів і присвячений аналізу феномену відчуження в межах філософського, політологічного, освітнього, психологічного підходів з метою різнобічного аналізу феномену.

У підрозділі 2.1. **«Феномен відчуження в структурі буття людини»** – аналізуються сучасні негативні та позитивні підходи дослідження феномену відчуження.

Донедавна філософія стояла перед проблемою визначення відчуження: або проголосити його наслідком цивілізації, або ж розглядати його як вроджену, невід'ємну якість людської природи. На наш погляд, відчуження має подвійний характер. По-перше, його можна розглядати як свідоме індивідуальне дистанціювання від односторонності «цього світу» з метою здобуття справжньої повноти буття в якості умови творчої самореалізації особи. По-друге – як явище історичної втрати людиною своєї цілісності.

Представники негативної тенденції асоціюють відчуження з «хворобою ХХ століття», відносять до глобальних проблем людства. Серед негативних переживань відчуження, як правило, виділяють наступні: почуття відсутності смислу життя; відчуття безсилля через тиск зовнішніх обставин і втрати самокерування; недовіра до оточуючих людей через порушення ними норм поведінки; неприйняття існуючих культурних цінностей; тугу, самотність; деперсоналізацію та самовідчуження, відчуття ірреальності себе або зовнішнього світу, розрив зв'язку з власним «Я» (позиція екзистенціалістів, представників культурологічного та економічного підходів).

Представляючи позитивний вимір феномену відчуження, дослідники акцентують увагу на відчуженні як дистанціюванні; як на способі психологічного захисту людини; як джерела динаміки внутрішнього світу людини (воно не дозволяє людині зупинитися у своєму розвитку) (Г. Коджаспірова, А. Коджаспіров, Л. Облова та ін.). Існує точка зору, що акцентує

увагу саме на амбівалентності феномену відчуження: йдеться про безумовне тяжіння до відчуження внутрішнього та зовнішнього – з однієї сторони, та не менш виражене прагнення це відчуження якщо не зняти та подолати в цілому, то, в крайньому разі, послабити (О. Мурашов).

Ми визнаємо важливість як негативного, так і позитивного аспектів феномену відчуження, оскільки це дозволяє мислити феномен не однобічно, а як єдине ціле.

У підрозділі 2.2. «Феномен відчуження в сучасних суспільно-політичних концепціях (політологія, соціологія, педагогіка, психологія)» – досліджуються прояви феномену відчуження, що знайшли відображення у політичній, освітянській, соціологічній та психологічній сферах життя людини.

Об'єднуючим для концепцій, які вивчають відчуження у перерахованих вище сферах, є акцентуація на суто негативних характеристиках феномену. Політичне відчуження характеризується негативізмом стосовно політики взагалі, максимальною пасивністю політичної участі; втратою будь-якого критичного відношення до політичного устрою тощо. Відчуження в контексті соціологічної науки представлено поглядами сучасного дослідника І. Кона, котрий наголошує на важливості врахування не лише об'єктивної, але і суб'єктивної сторони переживання відчуження, на внутрішньому змісті переживань людини. Аналіз ситуації відчуження в освітній галузі дає підставу вважати, що головною причиною відчуження дитини від школи стало домінування навчання і при цьому фактичне ігнорування внутрішніх потреб та переживань дітей.

Психологічна концепція представлена поглядами Еріха Фромма, який вважав, що в сучасному західному суспільстві панує хвороба, котру можна умовно назвати «синдромом відчуження». Суть її можна звести до того, що породжується певний тип людини-споживача, який споживає все, що йому нав'язують, зовсім не замислюючись над змістом запропонованого. Наслідком синдрому відчуження є байдуже сприйняття дійсності, де людина, не докладаючи жодних зусиль, немов пливе за течією у вирії великої кількості багатоманітності. Е. Фромм вводить категорію «любові», котра є шляхом подолання відокремленості людей одне від одного, людини від соціуму та буття в цілому.

Третій розділ «Перспективи розв'язання проблеми відчуження в екзистенціальній антропології» – складається з трьох підрозділів і розкриває постановку та втілення філософсько-антропологічної проблеми відчуження.

У підрозділі 3.1. «Постановка філософсько-антропологічної проблеми відчуження» – аналізуються погляди М. Гоголя та Ф. Достоєвського, котрі багато в чому визначили розвиток подальшої філософської думки у ХХ столітті.

Мислителів споріднює максималізм, бажання вирішити гострі питання руського та світового буття. У своїх творах вони змальовують безмежну хворобливу самотність, тугу, розчарування в ідеалах, що виливаються в самовідчуження та міжособистісне відчуження сучасної їм людини. Шукаючи

шляхів подолання та зняття відчуження в цілому, мислителі обирають шлях віри: Христос мав стати спасінням для всіх і кожного, компенсувати всі прояви відчуження та дати людині надію.

У підрозділі 3.2. «Зв'язок феномену відчуження із сакральним виміром людського буття» – аналізуються погляди представників релігійного екзистенціалізму та персоналізму, котрі обстоювали позицію безсилля людини перед протиріччями буття, а тому вирішували проблему відчуження, знову ж, покладаючись на Бога.

Піднімаючи питання онтологічного статусу відчуження, ми відкриваємо нові аспекти в постановці проблеми С. К'єркегором, долання розриву між іманентним та трансцендентним у спробі подолання самого відчуження від буття К. Ясперсом, вирішенням зазначеної проблеми через співвіднесення людини з Богом (Г. Марсель та М. Бердяєв).

В підрозділі аналізується оригінальна концепція відчуження Е. Муньє, котрий виокремлює два його види: «відчуження Нарциса» (означає відстороненість людини від реальної, земної дійсності, надмірну інтеріоризацію, заглибленість в себе) і «відчуження Геркулеса» (надмірна концентрація на суспільній, зовнішній, і природній діяльності; пов'язаний з виробництвом і споживанням речей).

Аналіз поглядів представників екзистенціалізму та персоналізму релігійного спрямування дає можливість підкреслити важливість звернень людини до Бога на шляху долання внутрішніх протиріч, в тому числі і негативних проявів відчуження.

У підрозділі 3.3. «Аналіз суб'єктивних переживань відчуження особистості від зовнішнього світу» – досліджуються погляди представників нерелігійного спрямування: Ф. Ніцше, М. Хайдеггера, Ж.-П. Сартра, А. Камю, З. Фрейда та ін., котрі кардинально по-іншому розв'язують ті ж проблеми. Відходячи від Бога, мислителі покладаються на зусилля самої людини, замість Бога пропонуючи поняття «творчості», «свободи», «вибору» та ін., що дозволяють людині комфортніше почуватися у світі, сповненому протиріч. Але повністю відмовитися від «абсурдності» світу людина не в змозі, адже природа самої людини полягає в «абсурдності», в «ніщо».

Представники підходу не вирішують проблеми відчуження через те, що це не можливо. Мислителі пропонують власний варіант існування людини в світі, покладаючи відповідальність за все не на вищу силу, а на людину.

Четвертий розділ «Внутрішнє «Я» людини в умовах її відчуженості від світу» складається з трьох підрозділів. У ньому висвітлюються актуальні тенденції в дослідженні феномену відчуження, ймовірність та доцільність його подолання.

У підрозділі 4.1. «Екзистенціали “усамітнення”, “самотності” та “відчуження” як невід'ємні виразники внутрішньої сутності сучасної людини» – обґрунтовується вічність зазначених екзистенціалів та аналізуються їхні прояви в сучасних соціокультурних умовах.

У підрозділі аналізується співвідношення «усамітнення», «самотності» та «відчуження» та встановлюються межі їхньої взаємодії. Особливості, яких вони набувають саме сьогодні, надають сучасності нового змісту та забарвлення.

Проблема життя людини у великому місті, що розчиняє її у масі людей, процеси урбанізації, масова міграція, конфлікт культурних та релігійних традицій посилюють відчуття самотності, дезорієнтації та відчуження людини. Особливої уваги потребує проблема маргінальної особистості, яка відчужена від звичного устрою життя, проте, так й не пристосувалася до нового життя.

У підрозділі досліджується також залежність сучасної людини від віртуального світу, де вона часто шукає спасіння від самотності та відчаю. Втім, питання, чи віртуальний світ робить людину відчуженою від реального світу, чи все ж таки відчужена людина стає заложником віртуального світу, знаходячи в цьому світі підтримку та розуміння, залишається відкритим.

Усамітнення, якого завжди прагне людина, самотність, що розглядається нами як негативне явище, та відчуження, що має амбівалентний статус (позитивний і негативний), на нашу думку, постають в сучасному суспільстві феноменами, які трансформуються разом з людиною, але ніколи не підуть з її життя.

У підрозділі 4.2. «Феномен відчуження в культурному вимірі буття сучасної людини» – відображається взаємозв'язок феноменів відчуження та культури, виходячи з розуміння відчуження як амбівалентного явища.

На противагу домінуючому негативному підходу, котрий репрезентує культуру як таку, що несе собою прогресуюче відчуження (Е. Жільсон, О. Шпенглер, А. Швейцер та ін.), ми пропонуємо інший підхід стосовно співвідношення феноменів. Ми представили відчуження цілком діалектичним явищем: воно й спосіб буття людини (позитивне), й екзистенційна проблема (негативне). В цьому сенсі, як спосіб життя, феномен лежить в основі розвитку і прогресу, і зняти його повністю або не можливо, або це означало би заміну культурного способу існування людини.

В дослідженні розглядається феномен масової культури, котрий багато в чому визначає прояви відчуження. Відчуження як свідоме дистанціювання від світу шаблонів та стандартів розглядається як позитивний вияв відчуження, а в аспекті розриву зв'язків із зовнішнім світом взагалі та культурним зокрема – постає результатом його негативних характеристик.

Підрозділі 4.3. «Ймовірність подолання відчуження людини в умовах суспільного буття» – представляє варіанти подолання проблеми відчуження представниками вітчизняної філософської думки, та ставить питання про доцільність цих спроб.

Серед численних варіантів подолання відчуження ми вказуємо на самовдосконалення як фактор подолання феномену, впровадження спеціальної державної програми з розвитку культуротворчих потенцій українського суспільства тощо (І. Ковальчук, Л. Ткаченко та ін.).

Ми обстоюємо точку зору стосовно нездоланності феномену відчуження, бо визначаємо відчуження як одвічного супутника буття людини, що володіє як

позитивними, так і негативними характеристиками. Буття людини характеризується змінами, тому навіть здолавши одні види відчуження на зміну прийдуть інші, альтернативні. Є сенс говорити про зменшення негативних наслідків відчуження, але не про його подолання в цілому.

ВИСНОВКИ

1. Феномен відчуження постає як амбівалентне явище, як певна парадоксальність людського буття, що вкорінена в саму його сутність. Відчуження є необхідним і позитивним явищем, що допомагає людині на шляху набуття внутрішньої цілісності.

2. Позитивність відчуження полягає у тому, що без відчуження людина не почує іншу людину, бо буде чути лише себе. Тут відчуження проявляється у формі заперечення, дистанціювання від себе, певного зречення. Маємо певний парадокс: якщо людина не зрікатиметься себе, то внутрішньо вона ніколи не зможе набутися цілісності.

3. Відчуження не може бути привнесене ззовні, чужим людині, бо те, що вкорінене в саму її сутність, чужим бути не може. І доки відчуження не виходить за межі іманентності, воно є явищем, на співіснування з яким людина приречена існувати.

4. Погляди М. Гоголя та Ф. Достоєвського мали значний вплив на формування філософської думки в ХХ столітті. Розглядаючи відчуження як суто негативне явище, мислителі шукали шляхів його подолання. Обидва мислителі обирають шлях релігійної віри, прагнучи зменшити руйнівні прояви відчуження, покладаючись на Бога.

5. Проблема відчуження, що представлена у творчості релігійних та нерелігійних мислителів вирішується першими через співвіднесення людини з Богом, а другими через вибір, творчість, свободу та ін.

6. Проблеми усамітнення, самотності та відчуження, що характеризують внутрішнє буття людини, у сукупності дозволили проаналізувати світовідчуття сучасної людини, і дослідити окремі проблеми: людини у великому місті, проблему швидкого темпу життя, проблему маргінальної особистості, втечі сучасної людини у віртуальні світи тощо.

7. Функціонування феномену відчуження в культурному просторі сучасної людини відображає наявність не лише негативної, але й позитивної позиції стосовно відчуження: відчуження як спосіб життя і життєва проблема представляє собою діалектичне протиріччя. Дане протиріччя лежить в основі розвитку і прогресу, і зняти його повністю або не можливо, або це означало б заміну культурного способу існування людини.

8. Виявленню негативних проявів відчуження на сьогодні сприяє явище масової культури. Дослідивши взаємозв'язок феноменів відчуження та масової культури, ми дійшли до висновків про позитивні та негативні наслідки даної взаємодії: свідоме дистанціювання від світу шаблонів та стандартів

(позитивний вияв відчуження); та аспект розриву зв'язків із зовнішнім світом взагалі, та культурним зокрема (негативний вияв відчуження).

9. Представники сучасної вітчизняної філософської думки стосовно ймовірності подолання відчуження людини в умовах суспільного буття, пропонують чимало варіантів, серед яких: феномен самовдосконалення, впровадження спеціальної державної програми з розвитку культуротворчих потенцій українського суспільства тощо.

10. В ході дослідження ми дійшли висновку про нездоланність відчуження, адже розглядаємо в роботі відчуження не як історичне явище, а як таке, що є іманентним самому буттю, що має негативні та позитивні характеристики. У цьому випадку постає питання доцільності подолання феномену відчуження. Можна прагнути зменшення негативних проявів його в житті людини, проте плекання надій стосовно повного викорінення відчуження з буття людини видається недоцільним.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Фоменко К.А. Амбівалентність відчуження в структурі людського буття / К.А. Фоменко // Філософські обрії. Випуск 22. – Київ-Полтава : Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України та державний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, 2009. – С. 120-131.

2. Фоменко К.А. Екзистенціалістська онтологія відчуження: релігійно-етичний вимір / К.А. Фоменко // Науковий Часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: зб. наукових праць / ред. рада: В.П. Андрущенко (голова); М-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова. – Вип. 22 (35). – Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – С. 278-285.

3. Фоменко К.А. Екзистенціальна комунікація в контексті відчуження / К.А. Фоменко // Науковий Часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: зб. наукових праць / ред. рада: В.П. Андрущенко (голова); М-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова. – Вип. 23 (36). – Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – С. 287-294.

4. Фоменко К.А. Антиномія «sacrum» - «profanum» у філософсько-релігійній концепції Е. Муньє / К.А. Фоменко // Наука. Релігія. Суспільство. – № 1. – Донецьк : ІППІ «Наука і освіта», 2010. – С. 52-57.

5. Фоменко К.А. М. Гоголь та Ф. Достоевський: спроба подолання відчуження / К.А. Фоменко // Науковий Часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: зб. наукових праць / ред. рада: В.П. Андрущенко (голова); М-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова. – Вип. 24 (37). – Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – С. 158-166.

6. Фоменко К.А. Е. Фромм: відчуження як феномен хворого суспільства / К.А. Фоменко // Дні науки філософського факультету – 2008:

Міжнародна наукова конференція (16-17 квітня 2008 року): Матеріали доповідей та виступів. – К. : Вид.-поліграф. центр «Київський університет» , 2008. – Ч. VIII. – С. 76-78.

7. Фоменко К.А. Відчуження як фундаментальна суперечність буття / К.А. Фоменко // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: матеріали доповідей звітної-наукової конференції викладачів університету за 2008 рік, 5-6 лютого 2009 року. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова , 2009. – С. 232-235.

8. Фоменко К.А. Онтологія самовідчуження в релігійному екзистенціалізмі Г. Марселя / К.А. Фоменко // Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості: Матеріали XXVI Міжнародної науково-практичної конференції. – Донецьк : ІПШ «Наука і освіта» , 2009. – С. 407-408.

9. Фоменко К.А. Дуалізм особистісного і суспільного в концепції людини Е. Муньє / К.А. Фоменко // Дні науки філософського факультету – 2010: Міжнародна наукова конференція (21-22 квітня 2010 року): Матеріали доповідей та виступів. – К. : Вид.-поліграф. центр «Київський університет» , 2010. – Ч. III – С. 101-103.

АНОТАЦІЇ

Фоменко К. А. Відчуження як екзистенціальна проблема: досвід філософсько-антропологічного дослідження. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2011.

В дисертації досліджується феномен відчуження як амбівалентне явище, що за своєю природою володіє як негативними, так і позитивними характеристиками. Відзначається, що позитивні характеристики феномену відчуження тривалий час фактично ігнорувалися філософською думкою. Констатуючи той факт, що на сьогоднішній день негативна тенденція так і залишається провідною, ми наголошуємо на не менш важливих позитивних характеристиках феномену (відчуження як дистанціювання, як внутрішній захисний механізм людини тощо).

Виходячи з даного тлумачення феномену, кардинально змінюються акценти стосовно питання подолання (викорінення) його з буття людини. Вбачаючи у відчуження також і позитивне явище, постає питання доцільності його подолання. Бо представляючи собою вкорінене в саму природу людини явище, відчуження не загрожує цілісності буття людини. Загрозливим воно постає лише тоді, коли виходить за межі іманентності.

Форми прояву відчуження свідчать про його багатогранність і демонструють нам потенційний та дійсний стан феномену. Для різнобічного і комплексного дослідження його мислителі сьогодні все активніше залучають дані найважливіших сфер соціальної дійсності. Тим самим виникають нові відтінки феномену: політичне відчуження, культурне, естетичне, педагогічне

тощо. Філософський аналіз кожного з аспектів окремо і в цілому дає можливість прослідкувати динаміку розвитку і особливостей відчуження в умовах сьогодення.

Ключові слова: відчуження, амбівалентність, самотність, усамітнення, дистанціювання.

Фоменко Е. А. Отчуждение как экзистенциальная проблема: опыт философско-антропологического исследования. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата философских наук по специальности 09.00.04 – философская антропология, философия культуры. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2011.

В диссертации исследуется феномен отчуждения как амбивалентное явление, которое по своей сути имеет как отрицательные, так и положительные характеристики. Отмечается, что положительные характеристики феномена длительное время фактически игнорировались представителями философской мысли. Констатируя тот факт, что на сегодня отрицательная тенденция в исследовании феномена отчуждения так и остается доминирующей, мы акцентируем внимание на не менее важных – положительных – характеристиках феномена (отчуждение как дистанцирование, как внутренний защитный механизм человека и т. п.).

Исходя из выше упомянутого понимания сущности отчуждения, кардинально меняются акценты касательно вопроса преодоления его из структуры бытия человека в целом. Видя в феномене только лишь деструктивное явление (как представляют его социологи, педагоги, политологи и т. д.), возникает естественное стремление избавиться от его разрушительных последствий. Многочисленные «рецепты» преодоления отчуждения, как показывает история, не приносят ожидаемых результатов и отчуждение продолжает быть спутником человека, лишь меняются формы его проявлений. Отметим, что философы усердно продолжают искать пути преодоления отчуждения.

Анализируя современную украинскую философскую мысль касательно вероятности преодоления отчуждения в условиях общественной жизни, исследователи предлагают немало вариантов, среди которых: феномен самосовершенствования как фактор преодоления отчуждения, культуротворческий потенциал украинцев, разработка и введение специальной государственной программы по развитию культуротворческих потенциалов украинского народа и т.п.

Представляя отчуждение также как и положительное явление, возникает вопрос о целесообразности намерения его преодолеть. Будучи вплетенным в саму природу человека и бытия, отчуждение не представляет собой угрозы для целостности бытия человека. Лишь в том случае, когда феномен выходит за пределы имманентности – только тогда он становится деструктивным.

Формы проявления отчуждения свидетельствуют о многоликости данного феномена, демонстрируют нам потенциальное и действительное состояние отчуждения. Для разностороннего и комплексного исследования феномена мыслители, философы сегодня все активнее приобщают данные важнейших сфер социальной действительности. Тем самым возникают новые оттенки, аспекты феномена, в частности, его негативных характеристик: политическое отчуждение, культурное, эстетическое, литературное, педагогическое и т.д. Философский анализ каждого из аспектов отдельно и в целостности дает возможность проследить динамику развития и особенностей феномена отчуждения в условиях современности.

Ключевые слова: отчуждение, амбивалентность, одиночество, уединение, дистанцирование.

Fomenko K.A. Alienation as an existential problem: experience in philosophical anthropological researches – Manuscript.

Dissertation for candidate's degree by speciality 09.00.04 – philosophical anthropology, philosophy of culture. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2011.

This dissertation reveals alienation's phenomenon as ambivalent appearance, which contains either pros and cons. It says that pros was being ignored for a long term by philosophical minds. Noting the fact that nowadays we have negative tendency as dominant, we emphasize positive aspects of phenomenon as at least not less important (alienation as a distancing, as internal shielding mechanism, etc.).

According to this we receive radically changed accents in question to overcome alienation from human being. Then why do we have to overcome alienation if we realize it as inseparable part of human nature? Moreover – it keeps no threat for human being. It becomes dangerous only in case of immanence overflowing.

Alienation's forms of manifestation prove its diversity and demonstrate us potential and real state of phenomenon. For versatile and complex examination thinkers more often day by day use the most important parts of social reality's sphere. By that new shades of alienation draw their first breath: political alienation, cultural, esthetic, pedagogical etc. Alienation's development and features in the dynamics at this period of time can be taught with philosophical analysis of every aspect separately and in general.

Key words: alienation, ambivalence, loneliness, solitude, distancing.